

TÜRKLERDE ESKİ DİNLER (Gök Dini, Şamanizm, Buddha Dini, Mani Dini)

10. SINIF

[Destan Dönemi ve İslâm Uygarlığı Çevresinde Gelişen
Türk Edebiyatı Metinlerini Kavramak İçin Yardımcı Not]

Feride TURAN

Uz. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

[EYLÜL-2007]

Güncelleme: MAYIS-2010

İÇİNDEKİLER

GÖK DİNİ.....	3
ŞAMANİZM	3
BUDDHA (BURKAN) DİNİ.....	6
MANİ DİNİ (MANİHEİZM).....	7
KAYNAKÇA	8

FERİDE TURAN

Tarihte neredeyse bütün Türklerin toplu olarak inandıkları, katıldıkları ve benimsedikleri tek din İslamiyet olmuştur. Aşağıda bir kısmı ele alınan dinler bütünüyle Türk milletinin değil, boy boy ve zaman zaman bazı Türk boylarının dinleridir. Aynı çağlarda bütün Türklerin Şamanist, Gök dinli, Maniheizt veya Budist olduğunu zannetmek yanlıştır.

Türklerin İslamiyet'ten önce boy boy ve yer yer mensup oldukları dinler: **Gök dini, Şamanlık, Budha, Mâni**. Ayrıca Zerdüştlük ile Hristiyan ve Musevi dinlerinin bazı Türk boy ve oymaklarında yayıldığı, Avrupa'ya İslamiyetten önce göç eden birçok Türk kavminin ise Hristiyanlık içinde eriyerek kimliklerini kaybettikleri bilinmektedir.

GÖK DİNİ

Eski Türklerin Göktürk Kitabeleri'nde ve destanlarında açık olarak görülen bazı inançlarını Şamanlık dininin dışında tutmak gerekir.

Mitoslar, yazıtlar ve destanlar gösteriyor ki Türklerin benimsemekten vazgeçemedikleri manevi kültleri (din, inanç, tapınma, ayin) vardır.

Türkler gökteki tek ve soyut bir tanrıya inanırlar. Bozkurt, mavi ışık, ağaç, Güneş, Ay vb. kutsaldır; ancak bunlar tanrı değildir. Onları kutsamak yine de Gök tanrı'yı ululamaktır. Kültigin Yazıtı "Üstte mavi gök, altta yağız (kara) yer yaratıldıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış." diye başlıyor. Bu söz, göğü ve yeri "yaratıcı" değil; "yaratılmış" olarak kabul ediyor. Bundan anlaşılıyor ki en eski Türkler putperest değildi, İslamiyet'i benimsemeleri de tesadüf olamazdı.

Türkler gibi göçebe bir kavmin Güneş, Ay, ırmak, dağ, orman, toprak, akarsu, kaynak gibi hayat bağışlayan unsurlara büyük değer verdiği; hatta onları tapınma derecesinde kutsadıkları gerçektir. Fakat bunlardan hiçbirini yaratıcı tanrı olarak düşünmezlerdi. Bu Tanrı, kendisinden başka hiç kimseye benzemezdi. Tanrı "bir" olunca artık düalizm (iki tanrılık) kavramı da elbette söz konusu olmaz. Nitekim Türk inancında Gök tanrı'ya karşılık bir "yer tanrısı" veya "yeraltı tanrısı" yoktur. Gerçi Şamanlık'ta ve Mani dininde bu vardır. Fakat Gök dininde yoktur.

ŞAMANİZM

Şamanizm, İslamiyet'ten önce Türkler arasında doğmuş, gelişmiş, bazı yabancı etkilerle birlikte daha çok Türk mitolojisine dayalı inanç manzarası göstermiş bir din sayılmaktadır. Temeli daha çok Türk mitolojisine, totemizme, ilkel inançlara ve biraz da Grek, Pers mitoslarına özellikle bir çeşit **animizm** (tabiat varlıklarını canlı olarak kabul etme)'e dayanan Şamanizm bazı Asya halkları arasında hâlâ yaşamaktadır. Türklerin Anadolu'ya kadar getirdikleri birçok âdette dahi Şamanlık belirtileri sezilebilir.

"Şaman" kelimesi Sanskritçe "budist râhip, budist derviş" anlamına gelen "sramana"dan gelmektedir. Türkçede karşılığı kam'dır. Orta Asya'da Şaman kelimesinin kökeni araştırıldığında bu kelime Asya halkları arasında "büyücü, sihirbaz" anlamında kullanılmaktadır.

Şamanlık'ın ilkel şekli cin ve perilere; dağların, suların, ölülerin (insan, hayvan, bitki), bütün canlıların ruhlarına inanmaktır. **Şaman (Kam)** denilen rahipler, büyük tanrı **Ülgen**'e kurbanlar sunarak ve ayinlerde dua ederek bu ruhlara söz geçirtirler. Onları cehennemden kurtararak göğe ulaştırıp huzura erdirdiklerine inanırlar.

Göktürklerde gelişen ve sonradan (Mani ve Buda dinlerine rağmen) Uygurlar, Kırgızlar, Başkırtlar arasında sürüp giden şekli ile Şamanlık, **düalist** (ikicil, iki tanrılı) bir dindir.

Şamanlık'a göre dünya yerin üstünde 9 (dokuz) kat gök ve yerin altında 9 (dokuz) kat (cehennem)'tan ibarettir.

Göklerin en üstünde **Ülgen** oturur. Ülgen, Güneş'i ve Ay'ı yaratmıştır. Ruhlara huzur bağışlar. Şimşekleri ve yıldırımını elinde tutar. Ülgen'in 7 oğlu ve 9 kızı vardır. Bunlara **ak kızlar** denir. Bunlar iyilikte babalarına yardım ederler. Ülgen'in katında ve emrinde **Yayık, Suyla, Maygıl** gibi daha küçük, koruyucu tanrılar vardır. **Umay** ise kadınlar ve loğusalari koruyan ana tanrıçadır ki Ülgen'in eşidir.

Yeraltı ise, yani cehennem kötü ruhlar barınağıdır. Bu 9 kat yer, **Erlık** adında kötülük tanrısının buyruğundadır. İnsanlara her türlü felaket ondan gelir. İstedığı kurban verilmeyince bütün hastalık ve afetleri insan ruhlarına musallat eder. Yakaladığı ruhu karanlık dünyasına çekip uşak gibi kullanır. Atlet vücutlu, çatal sakallı, sakalı dizlerine kadar uzun, kömür karası kıllı, ihtiyar bir canavar şeklinde tasarlanır. Onun 9 oğlu ve 9 kızı vardır. Kızlarına **kara kızlar** da denir. Bunlar kötülükte babalarına yardım ederler. Kara kızlar özellikle Göktanrı katına yükselmek isteyen Şamanlara musallat olur, işveleri ile onları baştan çıkarmak isterler. Bu kara kızlar ayinler sırasında Şamanlar tarafından lanetlenir.

Yeryüzünde ise Türkleri koruyan ve korunması gerekli olan kutsal periler bulunmaktadır. Bunlar **yer-su (yir-sub)** diye anılırlar. Bunlar konuşurlar, evlenir, çocuk yaparlar. Vatanın da sembolü sayılan bu periler yurt kutsallığının koruyucu melekleridir. Özellikle bu inanç vatani çok kutsal gören Türk zihniyetinin bir aynası gibidir. Çok güzel olarak tasarlanan yer-sulara kem gözle bakanlar çarpılır.

Dağ, ırmak, göl, pınar, ağaç, orman... Bunlar hep kutsal varlıklardır, hepsinin ruhları vardır. Çünkü oralar yer-su denen perilerin yataklarıdır. Ateş ve ocak da kutsal tanrı yadigârıdır.

Bu yer-su tanrıları arasında **dağ**, ayrı ve üstün bir yer tutar. Çünkü dağ, Göktanrı'ya en yakındır. Ruhları kurtaracak kurbanlar burada kesilir. Çinlilerle yapılan antlaşmalar burada imzalanır. Şamanlar çevredeki en yüce dağı, özellikle Altay zirvelerini koruyucu ruh, hatta kendilerini doğurtan, türeten bir ata sayarlar. Altay dağına âdeta tapılarak onu övücü ilahiler söylenir. Başbuğlar, büyük kahramanlar, boy reisleri ve "kam"lar da halktan ayrı olarak yüce dağ başlarına gömülürler.

Şamanlık tapınaksız bir tabiat dinidir. Başlıca ayini Tanrı Ülgen'e kurbanlar sunmak ve bu sunuş sırasında dualar, ilahiler söylemektir.

Şaman adı verilen din adamları kurbanları sunar ve dua ederler. Onlar kötü ruhları uşak gibi kullanır. Şamanlar, kötü ruhları aldatıp korkutarak onların insan vücutlarına girmesine engel olur. İyilerin ruhunu Ülgen'e ulaştırarak onun korunmasını sağlarlar. Gök ile haberleşir, Erlık ile mücadele ederler. Yıldızlarla sözleşerek ileride olup bitecek iyi ve kötü şeyleri haber verirler. Şiir söyler (saz eşliğinde), büyü yapar ve gizli açık her şeyi bilirler. Halk üzerinde sonsuz etkileri olduğu için beyler, hakanlar bile onların ağızlarına bakarlar. Çünkü kötü ruhları hapsetmek ve iyilere hürriyet vermek onların elinde sayılır.

Halk üstündeki telkin güçlerini artırmak için acayip sayılacak mübalağalı ve tiyatromsu kıyafetlere bürünürler. Otuz parçadan yapılmış özel cüppeleri, büyük çizmeleri, üç karış uzunluğunda kırmızı külahları (börk) ve kendi alametlerini taşıyan davulları (tüngür) vardır. Ayini ancak bu kıyafetle yaparlar. Yarı meczup ve gaipten ses duyar gibi hâller takınırlar. Ayin sırasında sesler çıkarır, kendilerinden geçerek yakarırlardı. Zaten "şaman" kelimesinin "coşku, heyecan, sıçramak, oynamak, dövünmek" anlamlarına geldiği söylenir.

Millet gözünde ve devlet katında önemli bir mevkisi olan bu şamanlar gücünü doğrudan Gök'ten aldığına inanılan kişilerdi.

“Şaman”lık babadan oğla geçer. Yalnız bunlardan halka kötülük gelmez. Yaptıkları işin değerine ve büyüklüğüne kendileri de inanmış dürüst insanlardır. Zaten “kam”lığa başlarken “zavallıların koruyucusu, yoksulların babası, öksüzlerin anası olmaya” ant içerler. Bunlar “yuğ” adı verilen ölüm törenlerinde sagu; sığır ve şölen törenlerinde kopuz eşliğinde dans ederek koşuklar söylerdi.

Şamanlar kadın ya da erkek olabilir ve toplumun bir üyesidir. Toplumun içinde yaşamaları toplum-üstü olmadıklarının bir göstergesidir. Onlar toplumun inanç, duygu ve düşüncelerine tercüman olur. Türk kavimleri şamanlarına genellikle “kam” derler. Bu kelime “kâhin, tabip, filozof, âlim” anlamına gelmektedir. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuk Türk Boyları erkek şamanlarına “bö, böge”, Aykutlar “oyun”, Çuvaşlar “yum”, Kırgız ve Kazaklar “bakşı, baksı, bahsı” demektedirler.

Kamların en eski, en temel işleri arasında toplumun üremesinin devamını sağlamak, buna engel olan hastalıklara çare bulmaktır. Bunun yanında toplumda yaşayan bireyleri hastalıklardan korumak, hastalıklara neden olabilecek doğa olaylarını değiştirmek kam’ın görevleridir. Örneğin Yakutlarda, Altaylarda ve diğer Türk bölgelerinde rüzgârın hastalık getirebileceğine inanılır. Bu rüzgârı durdurmak ya da rüzgârın yönünü değiştirmek kam’ın işidir. “Divan-ü Lügati’t-Türk”te otacı’ların hastaları şifalı otlarla tedavi ettikleri, kam’ların ise daha çok efsun ve sihirle tedavi etmeye çalıştıkları yazmaktadır.

En kuvvetli şamanlar kadın şamanlardır ve eski devirlerde şamanlığın kadınlara mahsus bir iş olduğunu gösteren belirtiler vardır. Mesela yakutlarda erkek şamanlar Şamanlık özel cübbeleri bulamadığı zaman kadın entarisi ile ayın yaparlar. Ayrıca özel şaman cübbesinin göğsünde kadın göğsünü simgeleyen yuvarlak madeni eşya vardır. Kam’lar ve hatta Müslüman “baksı”lar uzun saç bırakırlar. Erkek egemen aile geleneklerine sınımsız bağlı olan Kırgız-Kazak “baksı”ları bile Şaman törenlerinde az çok kadın kılığına bürünmeyi tercih ederler. Yine Orta Asya’da erkeklerin saçlarını tıraş etmeleri Müslümanlık alametlerinden sayıldığı hâlde bazı Müslüman “baksı”lar bir tutam da olsa uzun saç bırakırlar.

Şamanlığın Anadolu’daki İzlerinden Bazıları

Bugün hâlâ günlük hayatımızda izleri görünen Şaman inanışlarından bazıları şöyledir:

1. 40 sayısı: Şaman inanışına göre ruh, fizikî bedeni 40 gün sonra terk etmektedir. Ölenin ardından 40 gün sonra okutulan mevlitlerde bu sayı göze çarpar. “Kırklamak, kırkını çıkarmak” sözleri de bu inanışın ürünüdür.

2. Câmî avlularında mum yakılması, ağaçlara bez ve çaput bağlanması.

3. Köpek ulumasının uğursuz sayılması: Şamanizm’de köpek, ruhun yaklaştığını uzaktan acı ulumayla haber verebilmektedir. Köpeğin ruhu görmesi demek, yakınlarda birinin ölmesi demektir. Bu yüzden bir evin önünde köpek uluyorsa o evden çok yakında bir ölü çıkacak anlamına gelir.

4. Kurşun dökme.

Resim: http://www.historicalsense.com/Archive/Samanizm_1.htm

Edebiyat açısından bakıldığında şaman, eski Türklerde şairlere verilen isimlerden biridir. Kam, baksı, oyun, ozan gibi... Bu isimlerin o günkü toplumda ifade ettiği anlamları şu kelimelerle kısaca anlatabiliriz: hâkim, hekim, büyücü, sanatçı, bilge. İşte bu yüzden eski Türklerde “şiiir”, “dans” ve “ayin” ayrılmaz üçlüdür.

BUDDHA (BURKAN) DİNİ

M.Ö. 5. yy.da Hindistan’da Buddha adlı efsanevi sabır ve olgunlukta bir şehzadenin kurduğu bu inanç, dinden ziyade derin felsefi bir sistemi andırır. Çünkü bu dinin tanrısı yoktur. Yalnız Nirvana denilen bir kavrama ulaşmak vardır. Buddha (Burkan), “aydınlık, aydınlanmış” anlamındadır.

İnanıldığına göre Guatama Buddha (M.Ö. 583-483) Güneydoğu Hindistan’da hüküm süren bir hükümdarın oğlu idi. Babası hayatın bütün acı ve kötü yönlerini ondan saklayarak onu mesut bir hükümdar yapmak üzere hazırlıyordu. Zevk sefa içinde yetişen genç prens bir gezinti sırasında cenaze alayına katılmış ihtiyar, hasta, sakat kimselere rastladı. Yeni evli bulunan prens bu acı durumdan sarsıldı. Sarayını, çoluk çocuğunu bırakarak bir “bo” ağacının altında yıllarca inzivaya çekildi. Yıllardan sonra bir gün, içinde bir aydınlanma oldu, ebedi saadeti bulmuştu. Ermiş bulunduğu gerçekleri yaymak için bütün Hindistan’ı dolaştı. Müritleri ve ona inananlar onun bütün sözlerini yazdılar. Böylece Budizm’in ilkeleri ortaya çıktı. Aslında Buddha bir timsaldir. Dünyevi arzu, heves ve emellerden kopabilip aydınlığa (burkan) kavuşan yolda sabır ve sebat gösteren her kişi Buddha olabilir.

Buddha’ya göre hayat elem ve ıstıraplardan ibarettir. Bu ıstırapların sebebi ihtiraslardır. Hırsırları yenmek için **8 katlı yol** gerekir. Bunlar şöyledir:

1. Doğru iman
2. Doğru karar
3. Doğru iş
4. Doğru söz
5. Doğru yaşama
6. Doğru çalışma
7. Doğru düşünme
8. Doğru murakabe (çile doldurma, denetleme)

Bunları yapabilen kişi şu **“10 çeşit günah”** tan kurtulur: Katillik, hırsızlık, iffetsizlik, yalan, iftira, küfür, dedikodu, kıskançlık, zulüm, imansızlık.

Bu dünyanın sevinci ve kederi boş kuruntulardır. Her şey değişkendir. Değişmeyen, bozulmayan ebedi ülke Nirvana’dır.

Ruhların vücuttan vücuda geçmesi inancına, ruh göçüne **tenasuh** denir. Budizm’de bu tenasuh inancı vardır. Budizm’e göre kâinatta tek bir varlık vardır: O durmadan değişir,

yeni şekillere girer. Ruh; hayvandan insana, insandan Tanrı'ya doğru gelişir. Varlık çemberi şekilden şekle girerek tekerlek gibi durmadan döner. İnsanoğlu hayatta iyilik yaparsa Tanrı katına doğru yükselir. Kötülük yaparsa hayvan şekline girer, cezasını çektikten sonra tekrar insan olur. Hayvanlar; günahlarını çeken, hayvan kılığına girmiş insanlar sayıldığı için Budizm'de hayvanları öldürmek ve hayvan eti yemek en büyük günahdır.

İnsanoğlunun huzura kavuşması için bütün isteklerinden vazgeçmesi lâzımdır. Zira insanları hayata bağlayan isteklerdir. İsteklerden kurtulan insan mutlak huzura kavuşur. Buna **nirvana** denir.

Budizm'de 5 yasak vardır. Bunlar şöyledir:

1. Zina etmemek
2. Hırsızlık yapmamak
3. Canlı varlıkları öldürmemek (insan-hayvan)
4. Yalan söylememek
5. Sarhoş olmamak

Kendini dünya işlerinden çekerek tamamıyla dine verenlere **bodisatva** adı verilir. Onlar Buddha'yı örnek alırlar, onun gibi yaşarlar.

Türkler arasında Budizm 385-550 yılları arasında Kuzey Çin'de kurulan Toba Devleti zamanında yayılmıştır. Aslen Türk olan Tobalar, memur olarak Çinlileri kullanıyorlardı. Tobalar zamanla Budizm'i kabul ettiler ve Çinlileştiler. 8. yy.da Çinlilerle iş birliği yapan ve diğer Türklerle savaşan Uygurlar önce Mani, daha sonra Buda dinini kabul ettiler. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar, dinlerini değiştirmekle beraber dillerini korudular ve Türkçe pek çok eser meydana getirdiler. Göktürkler kendi örf ve âdetlerine uymadığı için bu dini kabul etmediler. Gerçekten de Türklerin hayata bakışı ile Budizm arasında büyük fark vardı: Türklerde hayvan eti yemek günah değildir. Tam tersine onların başlıca gıdası hayvan etidir. Eski Türkler hayatı severler; yeme içmeden, yaşamaktan hoşlanırlar. Budistlere göre insan vücudu pis kokulu, kanlı irinli bir varlıktır. Bundan dolayı ruhu yüceltmek için bedeni feda etmek lâzımdır. Türklerde ise vücuttan ve dünyadan nefret duygusu yoktur. Bu duygu onlara yabancı dinlerden, Budizm ve Maniheizm ve bunlarla yakın ilgisi olan tasavvuftan gelmiştir. Esas itibarıyla İslamiyet de dünyayı ve hayatı hakir görmez. İslamiyet beden ile ruh, dünya ile âhiret arasında denge kuran bir dindir. Türkler bu yüzden kendi zihniyetlerine uyan İslamiyet'i benimsemiştir. Budizm'de savaş da yasaktı. Bu, Türklerin savaşçı ruh yapısına uymuyordu.

MANİ DİNİ (MANİHEİZM)

Aynı zamanda şair ve nakkaş (ressam) sıfatlarıyla Divan Edebiyatı'na bir timsal olarak geçen Mani'nin M.S. 3. yy.da Hristiyanlık, Musevilik ve Budizm'i az çok kaynaştırarak, bilhassa eski İran dini olan Zerdüştlük'ü yenileştirerek kurduğu bir inanç sistemidir.

M.S. 215'te Babil yakınındaki Ktesiphon'da "soylu" bir aileden doğan Mani, 24 yaşında iken bildirimlerini açığa vurmuştu. Ortaya koyduğu inanç sistemi, mevcut bütün dinleri kaynaştırmaya kalktığı için az zamanda Hindistan'a ve hatta Akdeniz'e kadar yayılan Mani'nin bir süre İran'daki Zerdüşť rahiplerinin nüfuzlarını sarstığı görülüyor. Bu yüzden Mani 273'te çarınla gerilerek öldürülüyor. Onu çok tehlikeli saydıkları için bu dinle ilgili resimleri, edebi verimleri imha ediyorlar. Uygurlardan insanlığa kalan edebiyat eserleri, portre ve tablolar, duvar resimleri bu bakımdan büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Denilebilir ki Mani dünyası ele geçen Uygur eserleri sayesinde yaşamaktadır.

Çift tanrılı (ikicil, düalist) olan Maniheizm'in esasları; iyiliği temsil eden tanrı (**ışık**) ile kötülüğü temsil eden tanrının (şeytan, **karanlık**) mücadelesidir. İnsanda ruh, ışığın; beden, karanlığın sembolüdür. Devamlı olan bu savaşta bir gün mutlaka ışık, karanlığı yenecektir. O zaman belki de kıyamet kopacaktır.

İnsanın ruhça yükselip üstün olabilmesi için bilhassa az yemesini, az uyumasını, az rahat etmesini buyuran bir inanç sistemidir. Bunun için Mani dini kendi mensuplarına et, yağ gibi kuvvetli gıdaları; süt ve şarap içmeyi yasak etmiştir. Onlara barışı, iyiliği, hareketsizliği emretmiştir. Hatta büyük Mani rahipleri yıllarca yerlerinden kıpırdamaksızın kalıyorlardı. İhtirası artıran et yerine sebze yenilmesi; savaştan, kandan nefret edilmesi isteniyordu.

Mani dini Uygur devletince resmen Böğü Han zamanında (763) kabul edilmiştir. Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL, Maniheizm'i "tüccar ve şehirli dini" olarak niteliyor. Bu inanç göçebe Türklerin hareketli, savaşçı yapısına tamamıyla aykırı olduğu için milletçe benimsenmemiştir. Manilik Türkler arasında ömürsüz olmuştur. Ne var ki sanat tarihçileri Türklerin savaşçılık vasıflarını öldüren Maniheizm'in onlara sanat (özellikle resim, minyatür, şiir) bakımından çok büyük zenginlik kazandırdığını tespit etmişlerdir. Mani dini, Uygur devrine birçok zarif minyatür, manzum (şiir) ve mensur (düz yazı) parçalar kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

1. Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı (2), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
2. Kaplan, Prof. Dr. Mehmet, Lise 1 Edebiyat, MEB Yayınları, Ankara, 1976.
3. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, Ankara, 2005.
4. Türkiye Tarihi, I. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
5. http://www.historicalsense.com/Archive/Samanizm_1.htm (Mehmet Kurtoğlu, Altaylar'dan Anadolu'ya Şamanizm Tefekkürü, 17/05/2010; saat: 14.02)